

"100 x 300 meter historia" - en ytas historia

av Svante Kolsgård

1. "100 x 300 meter historia".

Syftet med föreliggande arbete är att belysa och diskutera hur lokalhistoria kan användas på ett mycket konkret sätt. Lärare och elever låter sina lokalhistoriska studier begränsas i rummet av en utvald yta. Ytan får inte vara för omfattande, då meningen är att den ska "dammsugas" på sin historia från nutid till ... ja, så långt tillbaka i tiden som möjligt. Många lärare i grundskolan låter sina elever välja ut en/ett par kvadratmeter stor naturruta som studeras vid upprepade tillfällen under ett läsår. Härigenom kan eleverna få rika tillfällen att undersöka och diskutera årstidernas växlingar, hur flora och fauna påverkas, miljöförstöring m m. "100 x 300-meter historia" handlar i grunden om ett liknande arbetssätt, men istället för några kvadratmeter skogs- eller ängsmark, "skär" lärare och elever ut en yta i det svenska samhället som studeras ur olika aspekter över en tidsrymd från kanske inlandsisens tid till nutid. Genom denna process kommer förhoppningsvis eleverna att se, förstå och upptäcka mycket av den allmänna historien genom denna ytas utveckling.

2. Valet av yta.

I samband med diskussionen om valet av studieobjekt är det kanske frestande att låta ytan bli relativt omfattande för att få med så "mycket historia" som möjligt. Den ambitiöse läraren vill kanske gärna ha en yta att bjuda sina elever, där de kan studera t ex stenåldersgravar, vattenfall där medeltida kvarnverksamhet bedrivits, torp och adelsgods, en äldre handelsbod, fabriksbyggnader, frikyrkokapell eller vad det nu kan vara. Under projektplaneringen tenderar ytan att bli allt större och större. Det är emellertid oftast bättre att koncentrera sig till en från början fastställd, mindre yta och istället verkligen "dammsuga" denna. Projektet blir mer hanterbart och det finns för det mesta betydligt mera av intresse att studera än de flesta lärare ursprungligen tänkt sig. En viss förhandsinventering skadar dock inte - men välj som sagt inte en allt för stor yta.

Är det ett tätortsområde som ska undersökas bör kanske ett eller ett par kvarter räcka till - "100 x 300 meter historia". Det kan vara lämpligt att låta tätortens huvudtorg ingå i ytan, ty på och omkring torget finns oftast ett koncentrat av tätortens historia - och därmed goda exempel som illustrerar väsentliga områden inom den allmänna historiska utvecklingen. Men naturligtvis kan också en ytterstadsdel bjuda på en intressant historia. Omvandlingen från land till stad erbjuder många intressanta diskussionsområden. Befinner sig lärare och elever på landsbygden väljer man en större yta - kanske "1 x 3 kilometer historia". Härvid är det ingen nackdel om t ex kyrka, frikyrkolokal, fattigstuga, lokal för socken-/kommunalstämma, torp såväl som herrgård m.m. "råkar" befinna sig inom ytans gränser.

Principen är dock att YTAN SKA KUNNA DRAS UPP VAR SOM HELST I ELEVERNAS NÄRMILJÖ och denna närmiljö kan ligga VAR SOM HELST I SVERIGE - åtminstone där människor lämnat historiska spår efter sig. Av praktiska skäl kan det vara lämpligt att avståndet mellan skolan och den valda ytan inte är för stort. Det är självklart en fördel om eleverna kan nå "sin yta" för diverse observationer, mätningar, intervjuer, fotografering m m under ett lektionspass. En variant är naturligtvis att lägga ytans gränser så att den egna skolan ingår i densamma. Man befinner sig således i själva ytan under skoltid och skolan, ja t o m klassen är en del av ytans historia. Det är en miljö som eleverna väl känner till. En bra introduktion till ett ytprojekt kan vara att börja med den egna skolans historia.

3. Hur utnyttja en ytas historia?

All historia kan naturligtvis inte ses genom en liten ytas utveckling, men i lagom proportioner kan kunskaper om en ytas historia vara till stor hjälp. Ytas historia kan utnyttjas på i huvudsak två sätt.

En lärare kan - efter att själv studerat och lärt känna en viss ytas historia - använda denna som en exempelbank. En noggrann inventering av ytans historia från forntid till nutid medför att läraren skaffar sig en serie av bra exempel som han/hon kan nyttja i undervisningen. Det har kanske funnits en textil- eller tobaksindustri där barnarbete förekom under 1800-talet inom den valda ytan. I elevernas historiebok illustreras barnarbete inom industrin oftast med krypande gosse eller flicka i engelsk kolgruva. Det är kanske inte så konstigt att detta sällan väcker någon större hänförelse hos dagens svenska elever. Men om en lärare kan berätta att för 100 år sedan tvingades barn till hårt arbete 6-10 timmar om dagen i en fabrik som låg/ligger vid en gata som eleverna dagligen frekventerar. Dessa barns situation - endast tre till fyra generationer bort i tiden - kan väcka ett starkt engagemang för historia hos dagens skolelever. De fabriksarbetande barnens historia ligger och väntar på att bli upptäckt av 1990-talets skolelever i bl a kommerskollegii arkiv, i den lokala hälsovårdsnämndens arkiv, i församlingens kyrkböcker, i gamla fotosamlingar m m. Att inventera och lära känna en ytas historia kräver emellertid en omfattande arbetsinsats av läraren, men genom att begränsa sig till en relativt liten yta är det ändå möjligt att skapa en bra serie av exempel, vilka kan portioneras ut lite då och då under läsåret. Detta sätt att använda lokalhistoria är egentligen inte så mycket att orda om. Det handlar om att läraren skaffar sig bra kännedom om det lokala materialet och ur detta välja ut goda exempel.

Det andra sättet att använda ytans historia i sin undervisning är betydligt mera genomgripande. Lärare och elever väljer att låta en viss yta spela huvudrollen i ett kanske läsårslångt projekt, där alla inblandade hjälper till att "gräva fram" ytans "totalhistoria" från äldsta tid till idag. Syftet är att till så stor del som det är möjligt låta eleverna se den allmänna historiska utvecklingen genom ytans historia. Innehållet i den utvalda studieytan avgör naturligtvis i vilken grad ytans historia går att utnyttja för att åskådliggöra det generella. Här är det lärare och elever som tillsammans ska "forska" fram ytans historia. Men för att detta undersökande arbetssätt ska kunna fungera krävs omfattande förbe-

redelser av läraren (mer om detta under punkten 7. Arbetsgång nedan). Det är denna form av ytstudie som resten av framställning kommer att belysa och diskutera.

4. En angelägenhet över skolämnens- och årskursgränser.

Den historiska utvecklingen handlar om människan som samhällsvarelse från urtid fram till idag, dvs ett områdes historia berör även en rad andra discipliner, inte bara ämnet historia. Naturligtvis kan arkeologen, naturgeografen, etnologen, statsvetaren, kulturgeografen, kanske bildvetaren och andra finna intressanta studieobjekt inom en gemensam ytas gränser. Med andra ord kan även en rad skolämnen samverka i ett projekt, där den utvalda ytan utgör den gemensamma referensramen. Projektet kan inriktas mot studier som berör en en rad olika områden. Här följer endast några exempel:

- * En undersökning av hur vi idag inom vår yta kan se effekter av den sista nedisningen i Norden. Inlandsisen skapade ju till stor del förutsättningarna för det kulturlandskap som har utvecklats.
- * Ett studium av ytans flora och fauna idag kan följas upp med en diskussion om vilka djur och växter som funnits under olika perioder tillbaka i tiden, men även hur dagens situation kan förändras i framtiden.
- * Matematiken kan hjälpa till med diverse beräkningar av inte bara ytans storlek, utan även diverse byggnader m m kan utgöra utgångspunkter för olika geometriska övningar.
- * Kartor och modeller över området kräver engagemang från flera skolämen, t ex slöjd och bild.
- * I samhällskunskapsundervisningen kan säkerligen en mängd aspekter på dagens samhälle belysas genom studier inom ytans gränser, som stadsplane- och trafikfrågor, miljöproblem m m.
- * Naturligtvis bör även svenskämnet integreras i elevernas skrivarbeten. Varför inte låta projektet mynna ut i en "historiebok".....

Det är ingen tvekan om att ett projekt som arbetar med en ytas utveckling innebär stora möjligheter till en verklig integration mellan flertalet skolämnen. Vidare kan studiet av en ytas historia genomföras på "olika nivåer" och därmed anpassas såväl till åk 1 som åk 9. Ett samarbete mellan lärare på olika stadier kan resultera i ett projekt, där en utvald yta undersöks av en klass från lågstadiet upp till högstadiet, där de olika uppgifter som eleverna ska försöka lösa blir allt mer avancerade. Självklart kan ett yt-projekt även anpassas till gymnasiet årskurser. Här finns även stora möjligheter att bedriva en individualiserad undervisning. Alla elever kan - om än på olika sätt - bidra till yt-projektets historia.

5. Frågeställningar styr arbetet - ej materialet.

Många lokalhistoriska arbeten och handledningar i lokalhistoria utgår från det historiska materialet. Med rubriker som "Vad finner vi i ett landsarkiv?" "Om vad berättar husförhörslängden?" osv avbetas arkiv och annat material på ett i och för sig nyttigt, men oftast ack så tråkigt sätt. För att engagera skolelever är det förmodligen bättre att utgå från frågeställningar som lärare och elever tillsammans finner intressanta i sitt "utforskande" av en ytas historia - kanske följande typ av frågor:

- * Hur och när har vår yta en gång bildats och hur har landskapet förändrats genom tiderna?
- * Ungefär när befolkades vår yta?
- * Hur många lever här idag - för 50 år sedan - för 100 år sedan...?
- * Hur har ytan framställts på olika kartor under olika tider? Vad har förändrats över tiden och varför? Vad är det olika kartor egentligen vill visa?

Det är självklart inte säkert att det går att finna bra svar på samtliga frågor som formuleras i projektets inledande skede, men det är bättre att lärare och elever först diskuterar frågeställningar istället för att läraren "skräddarsyr" dessa efter att ha tagit del av det material som finns. I en "forskningsprocess" måste det inte finnas "bra svar" till alla frågor. Många frågeställningar kanske resulterar i flera nya frågor än svar. Ju fler skolämnen som engageras i projektet, desto fler fruktbara frågeställningar bör kunna formuleras. Samtidigt ska man nog inte bortse från att vissa praktiska problem kan uppkomma om antalet engagerade lärare blir för omfattande.

Alla som har arbetat med närsamhället i undervisningssammanhang vet att det tar tid att inventera, lära känna och försöka förstå det mångskiftande lokalhistoriska materialet. Ett yt-projekt måste få ta tid! Att "riva av" en ytas historia under några timmar blir meningslöst. Ett väl planerat yt-projekt kan, som påpektas ovan, nyttjas av många skolämnen under ett läsår, varför resurser motsvarande någon (t o m några) timmar per vecka samt en del andra kostnader, borde kunna "öronmärkas" för ytans historia.

6. Arbetsgång

Projektarbetet bör alltså bedrivas under kanske ett helt läsår med i förväg fastställda tider på skolschemat. Detta kräver en omfattande planering. Nedan följer ett förslag till hur ett yt-projekt kan struktureras.

- a. En/flera lärare diskuterar med en (eller kanske ett par) klass (klasser) om att genomföra ett projektstudium av en ytas historia under t ex ett läsår. Resurser i form av undervisningstimmar, för framställning av studiematerial m m måste ställas till projektets förfogande.

- b. En/flera lärare presenterar intressanta huvuddrag i bygdens historiska utveckling, vilket nog är nödvändigt innan valet av studieyta diskuteras. Härmed får eleverna de grundläggande kunskaper som måste finnas om de ska kunna delta i en fruktbar diskussion om ytans mer exakta position.
- c. Lärare och elever diskuterar och fastställer ytans gränser.
- d. Lärare och elever inventerar tillsammans lämpliga frågeställningar. Denna inventering är tämligen meningslös om inte läraren har god kännedom om det relevanta historiska materialet, dess åtkomlighet och användbarhet. Han/hon måste ha kunskaper att se vilka frågeställningar som är intressanta, genomförbara och som kan ge ett meningsfullt resultat, t ex vilka byggnader som kan utgöra lämpliga utgångspunkter för intressanta studier och vilka man kan utelämnat. Bara för att en byggnad "ser gammal ut", behöver den ju inte vara särskilt intressant historiskt sett. Dess historia ska ju spegla en större historisk utveckling. Det är viktigt att hela tiden ha huvudsyftet med projektet framför ögonen, dvs att se det stora historiska skeendet i det lilla, lokalhistoriska exemplet. Tyvärr resulterar lokalhistoriska inslag i grundskolans undervisning alltför ofta i tämligen miserabla redovisningar, där närmast slumpvist utvalda data om byggnader, personer och händelser presenteras utan genomtänkt struktur eller utan att placeras in i ett större sammanhang. Som i andra forskningsprocesser är det nödvändigt att under arbetets gång diskutera och eventuellt justera sina frågeställningar.
- e. Det är viktigt att läraren i förväg tar del av det material som eleverna ska arbeta med. Svåräst handstil, svåra ord eller ett dåligt resultat från en kopieringsmaskin kan på kort tid få den mest ambitiöse elev att tappa intresset.

Det förberedelsearbete som berör projektets material är tidskrävande och till viss del även kostnadskrävande. Bra kopior på t ex texter och kartor eller ibland renskrivning av handskrivna texter kan vara nödvändigt. Detta innebär en jobbig, men en värdefull investering för framtida undervisning. Vilka frågeställningar kan då vara lämpliga att ställa? Den skicklige och väl förberedde läraren bör resonemangsvis kunna få eleverna att formulera bra frågor, som dels har relevans för den aktuella ytans historia och som dels berör viktiga moment som ska behandlas enligt gällande läroplan. Det kan handla om hur inlandsisen format den utvalda ytan och därmed givit viktiga förutsättningar för kulturlandskapets utveckling. Andra frågor kanske berör ytans människor från forntid till idag, där man intresserar sig för antalet ytinvanare under olika tider, för familjemedlemmarnas antal, för dödlighet och dödsorsaker - inte minst barnadödlighet, för emigranter och andra flyttare m m. Andra frågeställningar kan handla om arbets- och boendevillkor genom tiderna. Härvid kommer man lätt in på handels-, hantverkets och industrins utveckling. Vem var rik och vem var fattig inom vår yta för t ex 100 år sedan, för 50 år sedan och hur ser det ut idag? Detta är frågor som kan belysa väsentliga omvandlingsprocesser i det svenska samhället. Ytans förändrade utseende över tiden kan naturligtvis resultera i en mångfald intressanta frågeställningar, vilka berör kulturlandskapets omvandling,

stadsplaneutveckling eller bebyggelseförändringar, men även t ex dåtida och nutida miljöproblem.

7. Ett exempel - "100 x 300 meter historia i centrala Linköping.

I syfte att ytterligare klargöra ovanstående tankar följer nedan ett skissartat exempel på hur en ytstudie skulle kunna genomföras. Jag kommer inte här att anpassa exemplet till någon speciell årskurs i grundskolan. Elever från högstadiets årskurser samt elever på gymnasiet, bör kunna arbeta med samtliga de frågeställningar som behandlas nedan, medan lärare och elever på lågstadiet naturligtvis endast kan ha nytta av en del.

Som exempel väljer jag en yta omkring Stora torget i kärnan av staden Linköping. Ytans gränser omfattas av en rektangel med ungefärliga måtten 100 x 300 meter. På detta torg har utspelats diverse dramatisk historia som t ex Linköpings blodbad. Men här är vi ute efter exempel som belyser "vardagshistoria" och därför ska inte "paradshändelser" som justitiemorden på skärtorsdagen år 1600 eller t ex upprinnelsen till det s. k. brännvinsupploppet år 1800 behandlas. Nej, syftet är att med ytan i centrala Linköping som exempel visa hur lärare och elever i vilken tätort som helst i Sverige kan se och förstå den allmänna historiska utvecklingen genom en liten ytas spegel.

Ytan i exemplet Linköping omfattas av den för Linköpings elever välkända miljön runt Stora torget samt området söderut, där vi finner det gamla hospitalets område. Ytan avgränsas mot söder av Drottninggatan, på 1800-talet stadbebyggelsens södra gräns. Idag ingår Drottninggatan i det system av gator som omringar stadens city-område.

När lärare och elever enats om att genomföra ett ytprojekt kan det vara lämpligt att läraren presenterar grunddragen i staden Linköpings historia. Var finner man då en orts översiktliga historia? Att börja i ett närliggande bibliotek ter sig tämligen självklart. Där finner man oftast en lokalhistorisk samling. I Linköping beger man sig till Stifts- och landsbiblioteket. Det är lämpligt att leta under bokstavskombinationen Ncbgz (Ncb = Götaland, Ncbg = Östergötland, Ncbgz = särskilda orter i Östergötland). Här finns även det s k Östgötarummet, där div litteratur m m om staden Linköpings och länet Östergötlands historia finns samlad. Att slå i lokalhistoriska bibliografier innebär naturligtvis genvägar att nyttja. I fallet Linköping rekommenderas Litteratur om Linköping, av Allan Ranius i två delar, Linköpings stad t.o.m. 1970 (1979) respektive Linköpings kommun t.o.m. 1980 (1989).

Den ambitiöse läraren finner snart ett flertal mer eller mindre lättlästa varianter av Linköpings historia. I detta sammanhang kan man även nämna olika resehandböcker och turistbroschyrer av äldre datum, där staden Linköping med omnejd, skildras ur bl a historiska perspektiv. För att få veta mera om vår uppdragna ytas historia rekommenderas även ett besök på läns museet. I Östergötlands läns och Linköpings stads museum finns ett arkiv med tidningsklipp. Här förvaras klipp ur lokalpressen från slutet av 1930-talet fram till idag. Arkivet är upplagt efter bl a gator och torg i Linköping och här finns mycket att läsa om Stora torget, Hospitaltorget och de gator som ingår i vår yta.

Efter det att läraren lagt grunden för ytstudien genom att presentera huvuddragen i stadens historia, enas man om ytans gränser. Som påpekats ovan är det ingen nackdel om ortens torg får ingå i studien. Därpå följer inventeringen av lämpliga frågeställningar. Härvid är det viktigt att läraren har skaffat sig en god överblick av det material som kan sättas i händerna på eleverna för att lösa olika frågeställningar. I denna framställning håller jag i stort sett fast vid de frågor som skisserats ovan och för ett resonemang om var några av de olika svaren står att finna.

1. Ytans naturgeografiska utseende

- a. Hur har inlandsisen format vår yta? När ungefär släppte isen sitt grepp om Linköpingsområdet?
- b. Vilka konsekvenser har detta medfört?
- c. Vilka spår kan vi idag se av isens verksamhet inom vår yta?

Terrängformer i Norden heter en utmärkt liten skrift i ämnet, utgiven 1984 av Nordiska ministerrådet. När det gäller denna del av Östergötland är även Berg och jord i nordvästra Östergötland av Karl-Erik Perhans (1988) mycket nyttig.

Naturligtvis är det också viktigt att eleverna själva får upptäcka isens framfart och t ex sprickbildningars effekter. Stora torgets vågräta yta i den annars sluttande Linköpingsåsen kan just förklaras med två parallella sprickbildningar i nord-sydlig riktning. Här finner vi en förklaring till torgets lokalisering under medeltiden. Denna plana yta passade utmärkt som plats för tidig marknadshandel, vilket kan vara en bra utgångspunkt för att belysa handelns betydelse för lokaliseringen av de tidiga städerna i Norden. Isens framfart kan lämpligen illustreras i form av kartor och kanske landskapsmodeller - i skalenliga proportioner.

Om än inte inom vår ytans gränser, så finns tydliga spår av inlandsisen bara på några hundratals meters avstånd från Stora torget, som man bör utnyttja i sammanhanget. Söder om ytan (invid promenadstigen mellan Sandbäcksgatan och Lasarettsgatan) kan man studera två mycket pampiga jättegrytor. Vidare finns en fin rundhäll på Folkungaskolans skolgård, där räfflor visar isens riktning. Även stöt- och läsida syns tydligt.

Kartor över inlandsisens tillbakadragande i Östergötland och strandlinjens läge under olika perioder av vår forntid finns i olika geologiska och historiska verk (se t ex Carlsson/Rosén, Den svenska historien, del 1. Se även Kraft S - Lindberg F, Linköpings historia del 1 (1975). Här får man en bild av hur "Linköping steg ur vattnet".

2. Ytans människor

- a. När började människor bebo vår yta?

Vet man något om varifrån dessa människor kan ha kommit? I vilka övriga delar av Sverige fanns det en bofast befolkning vid denna tid?

Vad vet vi över huvudtaget om de "första linköpingsborna"?

Dessa och närliggande frågor diskuteras i samband med att stenålderssamhället behandlas i undervisningen. Här kan det vara lämpligt att anknyta till texten och kartillustrationerna i den nyss nämnda Linköpings historia, del 1. Där beskrivs var olika arkeologiska spår av de tidiga "linköpingsborna" har påträffats. Ett studiebesök på länsmuseet ger ytterligare information. Det rika innehållet i den s k Bergsgraven "ger liv" åt de stenåldersmänniskor (från den s k båtjekulturen) som levde i vår ytas närhet ca 3000 fvt. Metallfynden i graven påminner om långväga handelsförbindelser för nära 5 000 år sedan. Via länsmuséet eller t ex kulturvårdsenheten på länsstyrelsen kan lärare och elever ta del av de fornminnesinventeringar som har genomförts och om man har tur föreligger rapporter från arkeologiska utgrävningar inom den utvalda undersökningsytan.

b. Ytans antal invånare - idag, för 50 år sedan, för hundra år sedan?

Det demografiska materialet erbjuder en mängd intressanta fakta om såväl 1990-talets som 1700- och 1800-talets människor inom vår yta - fakta som kan användas för att exemplifiera olika historiska företeelser. Att helt enkelt ta reda på antalet människor som bor/har bott inom ytans gränser vid några väl valda årtal anser många vara ett tidsödande arbete. Det gäller att fastställa kvarters och tomters beteckningar, gå igenom församlingsböcker, husförhörslängder m.m. Resultatet kan emellertid bli mycket intressant och belyser 1800-talets trångboddhet i svenska städer samt stadskärnans förändring under 1900-talet med oftast kraftig affärsetablering och kontorisering på bostadskvarterens bekostnad.

Det är rekommendabelt att välja undersökningsår med omsorg. I fallet ytan i centrala Linköping kan t ex innevarande år, 1944 (efter den stora expansionen under andra världskrigets första år), något år omkring 1910 (då stenhusen och affärspalatsen slagit ut trästadsmiljön runt Stora torget) samt från tiden omkring 1850 (då den verkligt lilla, nästan "medeltida" handelsstaden fortfarande var intakt) vara lämpliga att studera. Genom att i husförhörslängden och andra kyrkböcker välja att följa personerna i ett eller ett par hushåll i något/några hus intill torget under låt oss säga en tioårsperiod mot slutet av 1800-talet, kan en grupp elever få svar på en rad frågeställningar som:

-Hur många personer kunde bo tillsammans i ett hushåll för ca 100 år sedan?

-Vilka personer levde tillsammans (husfar, husmor, barn, drängar och pigor, eventuellt pigornas barn, kanske far- och morföräldrar)?

-Hur stor var flyttningsintensiteten? Vilka yrkestitlar hade de som flyttade? Vart flyttade man? Och varifrån kom inflyttarna?

-Hur många avled under den period elevgruppen studerar? Av vad? Vid vilken ålder?
Hur många spädbarn dog?

Svaren på dessa och närliggande frågor kan bli lämpliga utgångspunkter för att belysa och diskutera levnads- och boendeförhållanden i det sena 1800-talets svenska städer (barnantal, äkta och oäkta barn, flera generationer under samma tak, den omfattande förekomsten av tjänstefolk och dessas sociala ställning, flyttningsintensiteten, emigrationen till USA, sjukdomsbilden i svenska städer m.m.).

En variant är naturligtvis att följa en enda familjs utvecklingen med utgångspunkt från kyrkboksmaterialet under en betydligt längre period och via denna enda linköpingsfamilj spegla 1800-tals historia. Folkbokföringsmaterialet finns före 1895 (ca) i landsarkivet i Vadstena. Det går även att beställa på mikrokort från SVAR (Svensk Arkivinformation) i Ramsele (Box 160, 880 40 Ramsele, tel 0623-109 70). Korten förutsätter dock tillgång till en läsapparat, som emellertid finns tillgänglig på närmaste bibliotek. Omkring mitten av 1890-talet övergick noteringarna i folkbokföringen till den s k församlingsboken. Dessa församlingsböcker förvaras - oftast - på respektive pastorsexpedition. I fallet Linköping har vi speciellt goda möjligheter att studera befolkningen, eftersom kyrkböckerna där finns i datoriserad form för perioden 1770-1894.

3. Ytans funktion i samhället

Här handlar det naturligtvis framför allt om Stora torgets funktion som marknads-, mötes- och nöjesplats genom tiderna. Ett studiebesök en fredagseftermiddag illustrerar dagens marknadskommers. I olika historiska bokverk, annons- och adresskalendrar (finns i det ovan nämnda Östgötarummet på Stifts- och landsbiblioteket) och tidningsklipp kan marknadshandelns stora betydelse för handelsstadens Linköping följas från medeltiden och framåt. Här speglas väl t ex det omfattande regelverk för hur marknadshandeln skulle bedrivas i svenska städer vid några fasta marknadsdagar under året, där de olika varuslagens försäljningsstånd var anvisade till bestämda platser på stadens gator och torg. Vi kan även anknyta till införandet av den s k lilla tullen i de svenska städerna på 1600-talet. I samband med att handelsstaden Linköping diskuteras kan man lätt komma in på relationerna mellan uppstäder och stapelstäder och härmed även se en förklaring till de markanta skillnaderna mellan östgötastäderna Linköpings och Norrköpings utveckling de senaste 300 åren.

4. Hur har området sett ut och förändrats över tiden?

Att sammanställa en kronologisk serie av olika kartor som beskriver Stora torget med omkringliggande bebyggelse är självklart en lämplig arbetsuppgift. Genom t ex studier i bokverket Linköpings historia, tidningsartiklar m m kan kartbilderna föras med kommentarer. Säkerligen noterar någon elev slumbebyggelsen på torgets södra del, den s k Holmen, som har motsvarighet i en kraftigt förtätat kåkbebyggelse i central delar av många europeiska städer på 1600-, 1700- och 1800-talen.

"Den stora branden" har inträffat någon gång i alla äldre städers historia. Det gytter av trähus som långt fram i tiden helt dominerade bebyggelsen medförde lätt att även mindre bränder utvecklades till omfattande katastrofer. I Linköping skedde detta natten mellan den 29 och 30 januari år 1700, då 5/6 av stadens bebyggelse förstördes. Eleverna bör kunna formulera en rad frågor, som inte bara berör orsakerna till de stora stadsbränderna. Hur kunde man bekämpa elden? Vilken betydelse fick dessa eldkatastrofer för stadsplaneutvecklingen i Sverige och i Europa? Ett studium av de dramatiska händelserna i Linköping år 1700 och stadsplanens förändring kan ge svar på många intressanta frågor om hur svenska städer var konstruerade och vad impulserna från Europa har betytt för svenskt stadsplanetänkande genom tiderna.

En stadsytas förändring över tiden berör framför allt bebyggelsen. Här finns alltid en omfattande bank av fotografier, litografier och teckningar att botanisera i. Fotosamlingarna där von Essen och Fromholtz funnits bakom kameran är välkända i Linköping, men det finns mycket mer att finna i olika arkiv. Med hjälp av Robert Bohrns detaljrika teckningar och skisser från början av 1900-talet (förvaras på ÖLM) kan vi "gå in" på tomter och bakgårdar, ja t o m in i husen runt Stora torget - kanske i samma hus som någon av våra "vanliga" linköpingsfamiljer från husförhörslängden bodde i.

Litografier är intressanta ur flera aspekter. De kan t ex utgöra goda utgångspunkter för frågan om man verkligen kan lita på att det som avbildats verkligen såg ut på detta sätt. I t ex litografen över 1870-talets Linköping av G Pabst finns många detaljer att diskutera.

Genom att parallellställa fotografier från olika tidsepoker men där motiven runt Stora torget är ungefär detsamma, blir stadsmiljöns förändring kanske mest tydlig och kan leda fram till en diskussion om centrumförskjutningar, kontorisering, trafikströmmar, byggnadsstilar m m. Till torg- och gaturummets förändrade utseende hör även belysningsfrågorna. En "belysningsstudie" från oljelyktor, via gassken till el-ljus är nog så belysande. Härvid kan man följa den intensiva kampen mellan gasljusets anhängare och det elektriska ljusets pionjärer - en strid som fördes i många svenska städer mot slutet av 1800-talet. Protokollen från Linköpings stadsfullmäktiges sammanträden vid mitten av 1890-talet illustrerar tydligt de motsättningar som ofta uppstår när en gammal teknik "hotas" av en ny. Självklart kan diskussionen om gas- eller el-ljus leda vidare till elektrifieringens genombrott i Sverige. En viktig grundbok i sammanhanget är Sveriges elektrifiering av Filip Hjulström (1940), men inte minst samtida tidningars artiklar och annonser är ytterst lämpliga för att illustrera sekelskiftets fascination inför den nya kraftkällan.

5. En storföretagare i sekelskiftets Linköping

Att söka historien omkring en enda person som haft sin bostad inom vår yta innebär inte bara en spännande dektektivuppgift, utan medför kunskaper om litteratur och arkivsökning, liksom även insyn i den tid och det samhälle personen levde i. Jag har tidigare pekat på möjligheten att följa en slumpmässigt utvald familj som bodde vid Stora torget, men en lärare kan även styra eleverna till ett mera selektivt val. Stora torget 3 är adressen till ett ståtligt affärspalats inom vår yta. Byggnaden uppfördes 1894 och över den pampiga entrén finner man initialerna J N, vilket står för Jonn O Nilson. 1874 flyttade den då 19-åriga Jonn O Nilson till Linköping, där han gjorde en blygsam entré inom stadens näringsliv som biträde i en sybehörsbutik. Snart kom Jonn O Nilsson emellertid att bli en av stadens mest inflytelserike köpman, industriidkare, bankdirektör, politiker och kulturmecenat. Det finns alltid en "Jonn O Nilson" i alla svenska städer under industrialismens genombrotts tid. En stor del av det svenska samhällets omvälvande historia årtioendena runt 1900 blir mycket tydlig för de elever som studerar Jonn O Nilsons eller någon annan industripamps historia.

Exemplet med ytan i centrala Linköping som den spegel där svensk historia kan skönjas, går naturligtvis att bygga ut med ett otal frågeställningar. Kommunalpolitiska beslut som påverkat ytan kan leda fram till funderingar om vem som har haft den politiska makten inom vår yta. I sundhetsnämndens och senare hälsovårdsnämndens arkiv finner vi underlag till intressanta diskussioner om hygieniska förhållanden och om sjukdomar i svenska städer. Därmed är vi inne på miljöfrågor i historisk belysning. Men hur är det idag? Vad betyder de stadsbussar som i strid ström rullar över Stora torget för miljön i vår yta? Hur löser man morgondagens miljö- och trafikproblem? Ja, listan på intressanta frågor kan bli lång.

Att genomföra ett ytprojekt innebär en mycket stor arbetsuppgift för eleverna, men naturligtvis främst för engagerade lärare. Kunskaper om den lokala historien och det lokalhistoriska materialet tar tid att inhämta. Det finns dock utmärkt handledningslitteratur. Bäst är Clemensson-Andersson, Hembygdsforskare! Steg för steg (1990). De "spontana" frågeställningar som lärare och elever ska diskutera fram, kräver omfattande förberedelser av läraren. En positiv inställning till ytprojektet från inte bara inblandade lärare, utan även skolledning, är också "ett måste". Dessutom bör uppfattningen om hur lokalhistoria kan utnyttjas i undervisningen inte divergera i allt för hög grad mellan projektets lärare.

Erfarna lärare inser lätt att ett ytprojekt innebär inte bara omfattande förberedelsearbeten, utan även en mångfald praktiska problem som tillgång till grupparbetslokaler, läsapparater m.m. Men de lärare som byggt upp den nödvändiga lokalhistoriska kunskapsbanken har därmed genomfört en investering som de har nytta och glädje av under restande lärargärning.